

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЗГОДИ В ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Войцехівська Н. К. Фразеологічні засоби вираження згоди в діалогічному дискурсі.

Йдеться про вираження згоди засобами фразеології. Основну увагу зосереджено на конотаційних та стилістичних особливостях уживання фразеологізмів зі значенням взаєморозуміння у мові творів українських письменників XIX–XXI століття.

Ключові слова: діалог, згода, конотація, стилістична забарвленість, експресивність, емоційність, оцінність, фразеологізм, фразеологічна одиниця.

Войцеховская Н. К. Фразеологические средства выражения согласия в диалогическом дискурсе.

В статье рассматривается вопрос о выражении согласия в диалоге посредством фразеологии. Основное внимание сосредоточено на коннотационных и стилистических особенностях употребления фразеологизмов со значением взаимопонимания в языке произведений украинских писателей XIX–XXI столетия.

Ключевые слова: диалог, согласие, коннотация, стилистическая окрашенность, экспрессивность, эмоциональность, оценочность, фразеологизм, фразеологическая единица.

Voitsekhivska N. K. Idioms as means of expressing consent in the dialogical discourse.

The article is devoted to the issue of phraseological means expressing the consent relations in the dialogical discourse. The focus is made on stylistic and connotational features of idioms (with the meaning of mutual understanding) used in the works' language of Ukrainian writers of XIX–XXI century.

Key words: dialogue, consent, connotation, stylistic features, expressivity, emotionality, valuation, idiom, phraseological unit.

Фразеологічні одиниці, як відомо, виступають національно-культурними знаками, у яких віддзеркалюються картина світу, історія, світогляд, звичаї, традиції й вірування народу.

Незважаючи на значну увагу дослідників до фразеологічного рівня мови (див. [1–6]), ряд аспектів ще недостатньо вивчених, зокрема функціонування ідіоматичних одиниць у діалогах зі значенням згоди.

Мета цієї статті – описати фразеологізми, що вживаються в діалогічному дискурсі зі значенням добровільної / примусової та цілковитої / часткової згоди.

Матеріалом для дослідження стали діалогічні єдності з творів української літератури XIX–XXI століть.

Комунікативний акт згоди – це детермінований принципами комунікації й соціальними механізмами регуляції та координації динамічний процес спілкування, в основі якого перебувають два співрозмовника, які знаходяться в певних взаємостосунках і мають певні

наміри стосовно акту інтеракції. Такий діалог – це, безумовно, успішна мовленнєва взаємодія, метою якої виступає створення та підтримування гармонії і взаєморозуміння між співрозмовниками.

Узаєморозуміння, тобто згода з думкою / позицією комунікативного партнера, у дискурсі може виражатися лексичними та фразеологічними засобами, напр.: – *Долі своєї **і** конем не об'їдеш.* – *Авжеж, що не об'їду, але ж не даром кажуть, що **кожний сам собі долю кує*** (Б. Лепкий).

При цьому фразеологізми здатні передавати різні відтінки згоди: добровільної або примусової, цілковитої або часткової. В основі розмежування добровільного й примусового різновидів узаєморозуміння лежить рівноправність або нерівноправність співрозмовників.

Добровільна згода виникає, як правило, між паритетними учасниками діалогу, які рівні за соціальним чи комунікативним статусом, однакові з погляду віку, освіти, освіченості тощо. Таким співрозмовникам немає потреби підвищувати свій статус або щось приховувати, а тому вони відверто висловлюють власний погляд на проблему, що обговорюється, напр.: – *Мабуть, незручно лежати, друже? – Та що там говорити... Ех!* (М. Хвильовий). Розмова, як засвідчує приклад, відбувається між двома товаришами, які вільно обмінюються інформацією. Значення згоди передається реактивним мовленнєвим актом, що містить сталий вираз зі значенням підтвердження *та що [там (вже)] казати / говорити* зі значенням «само собою розуміється; звичайно».

Відношення примусової згоди спостерігаються зазвичай між нерівноправними з погляду освіти, віку або статусу мовцями, коли авторитетніший співрозмовник може «диктувати» комунікативному партнерові відповідь, змушуючи таким чином прийняти власний погляд. Мовець із нижчим соціальним або комунікативним статусом повинен погодитися, хоча його позиція щодо предмета розмови не завжди збігається з позицією авторитетнішого співрозмовника, напр.: – *Ну, посліднє слово: нехай буде ні по-вашому, ні по-нашому: п'ятдесят копійок! Просто собі в убиток. І п'ять копійок ще на краску. От так.* – *Ну, чорт тебе бери, хай буде так. Умієш торгуватись, паришивець* (В. Винниченко). Як бачимо, адресат після довгих перемовин (торгів) змушений пристати на пропозицію адресанта. Реактивне висловлення, крім маркерів згоди (*хай буде так*), містить сталий зворот *чорт* (*кат, біс, враг* і т. ін.) [*тебе, його, її, вас* і т. ін.] *бери (візьми) / забирай (забери)*, що, як відомо, може передавати такі конотації, як обурення, захоплення, зневажливість чи байдужість.

Як добровільна, так і примусова згода в діалозі набувають різних значеннєвих значень. Найчисленнішою конотацією згоди є підтвердження думки комунікативного партнера. Цей відтінок згоди передається у діалогічному дискурсі фразеологічними сполуками на кшталт *звісне (відоме) діло / звісна (відома) річ, прописна (азбучна) істина, ніде (нема де, нема куди та ін.) правди дівати (діти), потрапити у [саму] точку / ціль, як*

(мов, ніби і т.ін.) у воду дивитися / глянути, як в око вліпити тощо. Такі реактивні мовленнєві кроки надають комунікативному акту яскравості, неповторної самобутності та емоційної наснаги, напр.: – *Погано, братчики, без діла в світі жити! – Признатись, ніде правди діти* (Л. Глібов); – *У мене таке враження [що вони мене бояться]. – О-о. Потрапили у саму точку; – За Федота не знаю, може, він тебе і не зачепить, а за Тимка ручуся: той наставить латок на твоїм заду. – Це ти, їй-право, як у воду дивишся* (Г. Тютюнник) та ін.

У дискурсі реакція згоди-підтвердження виникає з різних причин, у т.ч. і через обізнаність комунікативного партнера з теми, що обговорюється, напр.: – *Все, що вони [пенсіонери] робили, здається їм грандіозним, значним, історичним, неповторним. – Ти не відкрила для мене Америки* (О. Коломієць). Часто такі реактивні репліки виступають емоційно забарвленими й передають іронічне ставлення адресата щодо комунікативного партнера і / або сказаного ним.

Іншою конотацією згоди є схвалення – позитивна оцінка співрозмовника, його якостей, рішень, намірів, дій тощо, напр.: – *Сьогодні ж поїду! – Ну, ні пуху вам ні пера* (А. Дімаров). Фразеологізм *ні пуху ні пера*, як відомо, виступає усталеною формою побажання удачі, успіху в якійсь справі, що її можна трактувати і як схвалення наміру комунікативного партнера виконати певну дію («я схвалюю твій намір поїхати саме сьогодні й саме туди та бажаю тобі успіху в цій справі»).

Ще одним прикладом згоди-схвалення може бути такий контекст: – *Ось гляньте, які молодці! На Січ їх скоро пошлю!.. – Святе діло* (О. Довженко), де ідіома *святе діло* має значення «добре, прекрасно».

Реакція згоди-зобов'язання в діалогічному дискурсі – це обіцянка або клятва, що передає намір зробити що-небудь для співрозмовника, напр.: – *Тільки як будеш з ним говорити, уважай на себе, уважай на наш вік приклонний, а передовсім не на те, що серце, але що розум приказує. – Я вам даю слово, батеньку, що я в тій справі лиш те буду робити, що мені розум і то лиш розум наказує; – Ти олицетворене щастя. Як тільки про тебе згадала, спаленіла на вуха і втікла з кімнати. – Дійсно? – Слово честі* (Г. Цеглинський). У наведених прикладах саме фразеологізм *давати / дати слово [честі]* (у зн. «обіцяти що-небудь комусь») надає реактивному висловленню згоди значення обіцянки («я згоден з вашою пропозицією й обіцяю її виконати»).

Іншим прикладом згоди-зобов'язання може бути такий контекст: – *Доручаю її вам, мою руденьку красуню [курку]! – Неодмінно, неодмінно. Буду берегти, як зіницю ока* (І. Кочерга). Як відомо, фразема *[берегти / охороняти] як зіницю ока* означає «берегти / охороняти дуже пильно». Тобто, у діалозі адресат не лише погоджується виконати прохання адресанта, але й додає, що він це зробить якнайкраще.

Цікавим різновидом обіцянки є клятва, виражена за допомогою емоційно забарвлених афористичних висловів та божби, зі згадуванням чогось доброго, священного для того, хто обіцяє, напр.: – *Присягайся. – Хай мені роги повипадають* (О. Коломієць); – *А нікуди не втечеш? – Ось вам хрест святий – не втечу* (А. Дімаров). Як бачимо, для учасників комунікативних актів найважливішим і недоторканим є честь та благородство, віра у святість подвигу, божественну істину, справжню дружбу та сімейний обов'язок, а їхня присяга виступає ствердженням правдивості слів і вчинків.

Конотацією цілковитої згоди може бути згода-естафета, коли через збіг думок та поглядів мовці немов формулюють одну думку на двох. У таких випадках спостерігаємо прийом побудови діалогу на основі одного фразеологізму, що, безумовно, надає розмові експресивності, напр.: – ... *Ти вже в мене козак, – жартувала Мотря, – а що губи ломии, ну так що, велике діло! Виростемо. – ... Я не такий дурний, як когось здається, я все те бачу і мотаю собі... – На вус, – докінчила Мотря* (Б. Лепкий).

Проте в діалогах згоди-естафети ініціативна й реактивна репліки не завжди мають форму одного висловлення. Однаковий погляд на речі передається також різними мовленнєвими одиницями, які мають спільне значення, як, напр., у контексті: *Любов Хведорівна принесла з пивниці кріпкого угорського вина і налила три великі срібні пугарі, визолочені всередині. Перший піднесла Іскрі, другий мужеві подала, третій сама вгору підняла.*

– *Дай Боже пий та не впивайся, – промовив Кочубей, замочуючи вуса в пугар.*

– *Говорить та не проговориться, – додав, відкашлюючи, Іскра. На печі спить, а на покуті дверей шукать, – докінчила Любов Хведорівна.*

– *Готова ямка, – почав Іскра.*

– *Запала клямка, – додала Кочубеїха.*

– *Тепер або пан, або пропав, – докінчив Кочубей, і всі троє, вихиливши пугарі до дна і струснувши останні краплі на землю, навідліг, поза себе, кріпко стиснули собі руки* (Б. Лепкий).

Як бачимо, значення розвитку думки й вказівка на те, що мовці мислять тотожно, передається словами *промовив – додав – докінчила; почав – додала – докінчив*.

Іншим різновидом згоди є договір (домовленість), напр.: – *Так що по руках? Вертаєшся з родиною і просто до мене у Чигирин. – По руках* (Н. Рибак), де фразема *[бити / вдарити] по руках* має значення «доходити згоди, домовлятися про щось».

Описані вище діалогічні акти реалізують відношення цілковитої згоди та порозуміння, оскільки їхні учасники мають приблизно тотожні погляди щодо предмета розмови й добровільно йдуть на виконання прохання. На противагу таким інтеракціям існують комунікативні акти

часткової згоди, що виступають проміжними між кооперативним та конфліктним дискурсом. Як правило, зміст реактивних висловлень у діалогічних єдностях часткової згоди свідчить про те, що з більшою частиною репліки-ініціативи адресат згоден, проте існують моменти, які він бажає уточнити. Саме завдяки елементам уточнення / корекції загальне значення реактивного мовленнєвого акту модифікується, і згода стає частковою. Як приклад наведемо діалог з конотацією вимоги: – *Будете нас за горло тиснути, чи як?* – **Доберусь і до горла, і до печінок, якщо буде треба** (М. Стельмах). У цьому дискурсі адресат висловлює готовність прийняти погляд комунікативного партнера (погодитися), якщо будуть виконані запропоновані ним умови. Репліка-реакція адресата має таку будову: фразеологізм *брати / взяти за горло* (син. *брати за барки; брати за жабра*) зі значенням «настирливо домагатися чогось, ставлячи когось у безвихідне становище» у формі майбутнього часу доконаного виду + умова у формі підрядної частини.

Однією з конотацій часткової згоди є корекція, тобто бажання мовця уточнити / корегувати деякі елементи у висловленні адресанта, напр.: – **Трафила коса на камінь. – Не на камінь, а коса на косу, бо й Мотрина вдача непокірлива, навіть для матері** (Б. Лепкий). Як бачимо, уточнення думки співрозмовника сприяє трансформації ідіоматичного виразу.

У процесі двостороннього обміну думками часткова згода збігається з частковою незгодою (запереченням). Основну відмінність вбачаємо в тому, що в першому разі партнер погоджується з думкою співрозмовника, але уточнює деталі (так..., але); у другому – спостерігаємо незгоду з подальшим роз'ясненням неконсенсусної позиції мовця (ні..., бо), пор.: – *Наш перший коваль ні золота, ні доларів не мав... У нього була тільки купа дітей і хвора жінка... – Зате мав золоті руки!* (І. Чендей) – комунікативна ситуація згоди; – *По-моєму, клоун з цирку прийшов... – Попає пальцем!.. Це артист з української трупи* (М. Куліш) – комунікативна ситуація незгоди.

Близькою до заперечення виступає така конотація згоди, як виклик. Суть її полягає в тому, що мовець виконує певну (запропоновану адресантом) дію всупереч комунікативному партнеру або собі, напр.: – *Іди сам, як тобі так ніколи! – І піду, чорт з тобою!* (А. Дімаров). Вираз *чорт з тобою* (з ним, з ними і т. ін.) уживається для передачі крайнього невдоволення кимсь, чимсь, зневажливого ставлення до кого-, чого-небудь, втрати будь-якого інтересу до когось, чогось. Згода ж передається повтором лексеми *іди – піду* в ініціативному та реактивному мовленнєвих актах відповідно.

Прикладом нецілковитого порозуміння може бути байдужа згода, за допомогою якої мовець маркує своє інертне ставлення до обговорюваного. Мовленнєвий акт байдужої згоди, як правило, містить фразеологізми на кшталт *діло хазяйське, Бог із ним* (з нею і т. ін.), *Чорт (кат, біс, враг і т.ін.)*

[тебе, його, її, вас і т. ін.] *бери (візьми) / забирай (забери)* тощо, що посилюються частками *ну, хай (нехай)*, напр.: – *Не можеш знайти до пари? – Чому ж, трапляються дівчата, тільки я не кваплюсь. – Ну, діло хазяйське* (Є. Гуцало); – *Живе він, значить, на такій-то вулиці, такий-то Н... Живе! – Ну і бог з ним!* (М. Хвильовий). Значення згоди у таких діалогах передається в підтексті: «так, я знаю, я згоден, але мені все одно».

Важливого значення для правильного дешифрування реактивного висловлення адресата набуває врахування контексту, оскільки фразеологізми часто виступають багатоінтенційними одиницями мовлення, що передають у дискурсі декілька значень. Напр., згаданий вище сталий зворот *Бог із ним* (з нею і т. ін.) маркує не лише пасивність / інертність / байдужість мовця («хай так і буде, дарма»), але й такі конотації, як примирення або прощення. Іншим прикладом багатозначного фразеологізму може бути *дати / давати добро* – ідіома, що означає як дозвіл, так і схвалення.

Реактивні висловлення зі значенням згоди можуть виражатися не лише фразеологізмами, а й їхніми комбінаціями з іншими лексичними засобами, пор.: – *Навіть за могилу на цвинтарі треба було заплатити. – Як в око вліпив* (М. Стельмах); – *Тоді громаді добре, як усі в достатках. – Правда! Правда! Наче в око вліпив* (Б. Грінченко), де фразеологічна одиниця як (*мов, ніби і т.ін.*) *в око* вліпити має значення «влучно, дотепно сказати чи точно визначити щось» і «точно, безпомилково передбачити, вгадати що-небудь».

Поєднання неідіоматичних та фразеологічних одиниць допомагає комунікативним партнерам найточніше передати думку, емоції та почуття, посилюючи або послаблюючи значення згоди, напр.: – *Ясновельможний сам пішов? – Сам, як палець* (Б. Лепкий). Реактивне висловлення підтвердження виражене за допомогою повтору лексеми *сам* і фразеологізму *як палець (перст)*, що має значення «без сім'ї, без рідних, без близьких» і т. ін., тобто «один, самотній, сам». Уживання цієї ідіоматичної одиниці посилює попереднє значення підтвердження, надаючи йому образності та емоційної наснаги.

– *Він [Гальванеску] має робити вам операцію? – ...Дійсно, маленьку операцію... Однаково ж більше нікуди діватися* (Ю. Смолич) – фразеологізм *ніде (нігде, немає куди, нікуди) діватися (дітися)* зі значенням «немає іншого виходу; не можна інакше» вказує на вимушеність рішення адресата щодо оперативного втручання.

Уживаючись у діалогах зі значенням згоди, ідіоматичні одиниці нашаровуються одна на одну, створюючи складні конотації, напр.: – *От, як москалі вміють секретні ради тримати! – То правда, а ми свободний народ і не любимо секретів. Що на серці, те й на язиці. – Біжимо з язиками, чи треба, чи не треба* (Б. Лепкий). Як видно з прикладу, мовці, розвиваючи думку, маркують своїми висловленнями такі конотації згоди,

як підтвердження, естафета, уточнення. З цього випливає, що висловлення згоди в українському літературному діалогічному дискурсі є комплексними мовленнєвими актами, іллокутивний потенціал яких вміщує більше, ніж одну комунікативну інтенцію. Тобто, висловлюючи згоду з думкою співрозмовника, мовець одночасно погоджується зі сказаним, розвиває думку співрозмовника, інтерпретує й уточнює його позицію або пояснює власну, схвалює щось, пом'якшує або посилює свою оцінку тощо.

Насамкінець додамо, що в українському дискурсі вживаються фразеологізми, що передають значення згоди самі по собі, без прив'язки до попередньої репліки. Це досить широке коло ідіоматичних зворотів, як-от:

мати (цілковиту) рацію – тобто «бути правим, діяти, думати правильно, слушно», напр.: – *У суперечці народжується істина. – Знов ти маєш рацію* (Ю. Шовкопляс);

не мати нічого проти – фразеологізм зі значенням «бути згодним, погоджуватися з ким-, чим-небудь, не заперечувати чогось», напр.: – *Сьогодні хтось із нас прийме «юніт». Сьогодні буде відомо, чи викликає «юніт» негативні реакції. – Я не проти* (О. Коломієць);

нічого й казати (у зн. «не можна заперечувати»), *що й казати* (у зн. «само собою розуміється; звичайно»), *що не кажи (не кажіть)*, *[і] не кажи ([і] не говори)*, *нічого не скажеш* (у зн. «безперечно, звичайно»), напр.: – *Хліба немає, а збори щодня. Сво-бо-да... – І не кажіть!* (І. Кочерга);

не без того [, щоб] (для висловлення певної згоди в чомусь у зн. «так, можливо, може статися»), *не від того [бути, щоб]* (у зн. «не мати нічого проти, бути згодним на що-небудь») та ін., напр.: – *Ти вдень бачив свою милу? – Та бачив... – А увечері теж хочеш зустрітися? – Не без того...* (М. Стельмах);

ще й як зі значенням «звичайно, дуже», напр.: – *Знаєш такого? – Ще й як* (О. Гончар) та ін.

Реакцію згоди передають також сталі вислови з часткою *так*, напр.:

так тому й бути / та й будь по тому / та й на тому / нехай по тому буде, що трапляються в комунікативних ситуаціях узаєморозуміння, згоди в чомусь, ствердженні чого-небудь, напр.: – *Май совість, ти ж з товаришами їдеши! Що ж твої гості слухатимуть, як ти хропітимеш? – Тому й бути!* Пішли у культурний вагон (П. Автомонов);

так точно (військ.) – уживається як слово-речення у разі стверджувальної відповіді на питання, напр.: – *Комсомолець? – Так точно, комсомолець, товаришу гвардії майор!* (О. Гончар);

отак би [й] давно; давно б так – вислови зі значенням «саме так треба було; добре, так», напр.: – *Яке ж рішення? Вигнати втришки цих присланих і все зробити самим. – Давно б так!* (П. Загребельний);

так [воно] і є (єсть), то-то й є – фразеологізми зі значенням «справді, правильно», напр.: – *... Жили без злодіїв; аж тепер набігло їх*

звідкись, не встережеш нічого! – Все потягнуть, ледве одхилишся на хвилинку. – Так воно є (В. Барка); *– Пшениці не питай, ... ми добудемо... – Та я знаю...* – *То-то ж* (П. Мирний) тощо.

Отже, фразеологізми в українському кооперативному діалогічному дискурсі маркують різноманітні конотації взаєморозуміння – добровільного або примусового, цілковитого або часткового. Уживаючись у мовленні як ініціатора розмови, так і її реагента, сталі вирази можуть виступати самодостатнім засобом вираження думки або ж поєднуватися з іншими одиницями мовлення – фразеологізованими чи лексично й синтаксично вільними. Такі синтезовані реактивні висловлення значно посилюють та урізноманітнюють значення згоди, що її бажає передати мовець. У будь-якому разі фразеологічні сполуки надають дискурсу емоційності, експресивності та оцінності. Перспективним є подальший опис фразеологізованих сполук, що передають взаєморозуміння комунікативних партнерів, у напрямі можливої систематизації, а також на матеріалі різних за модальною спрямованістю дискурсів (комунікативних ситуацій згоди, незгоди, примирення тощо).

Література

1. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія / Л. Г. Авксентьев. – Х. : Вища школа, 1988. – 137 с.
2. Прадід Ю. Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень) / Ю. Ф. Прадід. – К. – Сімферополь, 1997. – 252 с.
3. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник. – К. : Наукова думка, 1973. – 279 с.
4. Теклюк В. Фразеологізми як синтаксичні одиниці в публіцистиці / В. Теклюк // Дивослово. – 2002. – № 1. – С. 14–16.
5. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.
6. Фразеологічний словник української мови : у 2-х т. / Укл. Л. С. Паламарчук (голова), В. М. Білоноженко, В. О. Винник та ін. – К. : Наукова думка, 1993. – 980 с.